

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصلنامه پیام فرهیختگان (علوم تربیتی)

موسسه هدایت فرهیختگان جوان
(علمی - تخصصی)

فصلنامه پیام فرهیختگان به استناد مجوز شماره ۷۶۸۰۶ مورخ ۱۳۹۴/۱۱/۰۵
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در زمینه علوم تربیتی (اختصاصی) منتشر می‌شود.

مقالات این فصلنامه از وب سایت نشریه به آدرس <http://hfj.ir>
به صورت تمام متن قابل دریافت است.
این فصلنامه همچنین از طریق پایگاه‌های اینترنتی و سایت‌های ذیل قابل
دریافت می‌باشد.

www.ensani.ir
www.civilica.com

سال دوم، شماره ۷، پاییز ۱۳۹۶

فصلنامه علمی - تخصصی پیام فرهیختگان (علوم تربیتی)

سال دوم، شماره ۷، پاییز ۱۳۹۶

صاحب‌امتیاز: موسسه فرهنگی و هنری هدایت فرهیختگان جوان

مدیر مسئول: محسن زارعی

سرمدبیر: دکتر حسن ملکی

مدیر داخلی: حجت اله الماسی

مدیر اجرایی: رحیم مرادی

اعضای هیئت تحریریه:

دکتر زهرا جامه بزرگ، عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر منیجه هوشمند جا، عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی مجازی

دکتر عیسی رضایی، عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی مجازی

کامران شیوندی، عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر حجت اله الماسی، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر سونیا موسی رضانی، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر محسن زارعی، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر آزاد اله کرمی، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر احسان طوفان نژاد، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر رحیم مرادی، دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی

دکتر داوود هزاره‌ای، دکتری روانشناسی دانشگاه تربیت مدرس

طراح جلد و صفحه‌آرایی: فردین دارابی

مدیر بخش ترجمه: مرتضی بختیاروند

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپ دیجیتال پایتخت

نشانی: تهران، خیابان جامی، کوچه شهید محمد بیک، پلاک ۱۴، موسسه هدایت فرهیختگان جوان، طبقه دوم، دفتر فصلنامه
تلفن: ۰۲۱-۶۱۹۷۸۷۷۷

سایت فصلنامه: hfj.ir پست الکترونیکی: pfjournal.hfj@gmail.com

فصلنامه علمی - تخصصی پیام فرهیختگان (علوم تربیتی)

سال دوم، شماره ۷، پاییز ۱۳۹۶

داوران این شماره:

دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی	حجت اله الماسی،
عضو هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی مجازی	عیسی رضایی،
دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی	محسن زارعی،
دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی	رحیم مرادی،
دانشجوی دکتری مشاوره دانشگاه علامه طباطبائی	معصومه زیبایی نژاد،
دانشجوی دکتری سنجش و اندازه گیری دانشگاه علامه طباطبائی	حسن محمودیان،
دکتری روانشناسی دانشگاه تربیت مدرس	داوود هزاره‌ای،

شرایط پذیرش مقاله

موسسه هدایت فرهیختگان جوان مجوز انتشار فصلنامه علمی - تخصصی با عنوان «پیام فرهیختگان» را از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی دریافت نموده است. این فصلنامه مقاله‌های علمی و پژوهشی استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران این حوزه مطالعاتی را پس از داوری و اظهار نظر هیئت تحریریه به چاپ می‌رساند. علاقه‌مندان می‌توانند مقالات خود را به همراه ۳ نسخه کپی از آن و CD نهایی به دفتر مجله ارسال نمایند.

شرایط و ساختار شکلی مقاله

- ۱- مقاله ارسالی جهت چاپ در فصلنامه باید دارای محتوای علمی - پژوهشی بوده و در نشریه‌های داخلی یا خارجی و نیز در همایش‌ها و کنفرانس‌های داخلی و بین‌المللی ارائه و منتشر نشده باشد.
- ۲- حجم مقاله حداکثر ۲۵ صفحه A4 (۶۰۰۰ کلمه) با ۲۴ سطر در هر صفحه و با ۲/۵ سانتی‌متر حاشیه از طرفین باشد.
- ۳- مقاله با نرم‌افزار Word Xp2007 و فونت B- Lotus 12 تنظیم گردد.
- ۴- منابع در پایان مقاله به ترتیب حروف الفبا بر اساس نام خانوادگی و نام نویسنده یا نویسندگان ارائه شده و به شیوه زیر تدوین گردد:
الف) کتاب: نام خانوادگی، نام نویسنده (سال نشر)، **عنوان کتاب**، نوبت چاپ، نام و نام خانوادگی مترجم، محل نشر: ناشر.
مثال (۱): در تاج، فریبرز؛ خانی، محمدحسین (۱۳۹۳)، **روان‌شناسی یادگیری**، چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
مثال (۲): لوی، الف (۱۳۸۲)، **برنامه‌ریزی درسی مدارس**، ترجمه فریده مشایخ، چاپ نوزدهم، تهران: انتشارات مدرسه.
ب) نشریه: نام خانوادگی، نام نویسنده مقاله (سال نشر)، «عنوان مقاله»، **عنوان نشریه**، دوره، شماره نشریه: صفحات مقاله.

مثال: فتاحی، رقیه؛ مهدی زاده، حسین (۱۳۹۴)، «تأثیر سازمان دهنده‌های تصویری بر یادگیری و یادداری دانش سلامت دانش‌آموزان»، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، شماره ۲۱، پاییز، صص ۱۳۰-۱۱۳.

۵- منابع انگلیسی نیز تابع ساختار منابع فارسی خواهند بود.

الف) مثال کتاب:

Popper, Karl (1962). **The Open Society and its Enemies**. New York: Simon and Schuster.

ب) مثال نشریه:

L. Dandy, Kristina; Bendersky, Karen (2014). "Student and Faculty Beliefs About Learning in Higher Education: Implications for Teaching", **International Journal of Teaching and Learning in Higher Education**, Vol. 26, No. 3: pp 358-380.

۶- مشخصات کامل منابعی که در متن به آن استناد شده است باید در پایان مقاله ذکر شوند.

۷- ارجاع داخل متن بعد از هر نقل قول صرفاً محدود به نام خانوادگی نویسنده، سال نشر و شماره صفحه یا صفحات مورد استفاده در داخل پرانتز گردد. مثال: (درتاج، ۱۳۹۳: ۶۸).

۸- کلمات غیر فارسی در داخل متن شماره‌گذاری (توک) و معادل لاتین آن در پایین صفحه درج شود.

۹- مقاله‌های دریافتی برای چاپ مسترد نخواهد شد.

۱۰- نویسندگان مقالات مسئول صحت و اصالت مقاله و نظرات ارائه شده در آن هستند.

۱۱- هیئت تحریریه فصلنامه علمی- تخصصی پیام فرهیختگان، در پذیرش، اصلاح، ویرایش و چاپ مقالات پذیرفته شده آزاد خواهد بود.

۱۲- هیئت تحریریه مجله به مقالاتی که خارج از قوانین فوق باشند ترتیب اثر نخواهد داد.

راهنمای محتوایی تدوین چکیده و مقاله

الف) صفحه اول مربوط به چکیده

(۱) عنوان کامل مقاله

(۲) نام و نام خانوادگی نویسنده و یا نویسندگان

(۳) چکیده فارسی در یک پاراگراف (۱۵۰ الی ۲۰۰ کلمه) شامل اهداف، متدولوژی و نتایج

(۴) واژگان کلیدی: بین ۵ الی ۷ کلمه

(۵) ذکر نشانی کامل پستی، پست الکترونیکی و شماره تماس نویسنده در پاورقی مقاله

ب) صفحات دوم به بعد مربوط به مقاله

(۱) مقدمه، طرح مسئله (همراه با سؤالها و فرضیه‌های مربوطه)، چارچوب نظری، پیشینه

تحقیق، مواد و روش‌ها، تجزیه و تحلیل اطلاعات، خلاصه و نتایج و فهرست منابع.

(۲) ارائه چکیده به زبان انگلیسی بر روی یک صفحه جداگانه با توجه به ترجمه دقیق چکیده

فارسی و با همان ساختار و اطلاعات در پاورقی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱	آموزش اخلاق فناوری در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی: مطالعه موردی آموزش آموزه های رضوی ..... اسماعیل زارعی زوارکی / رحیم مرادی
۳۱	رویکرد عقلانی در فضاهاى مجازى تربیتى ..... حجت اله الماسی
۵۵	یادگیری و تدریس انطباقی در محیط های یادگیری الکترونیکی ..... آزاد الله کرمی
۶۳	شناسایی عوامل تضمین کیفیت آموزش های فنی و حرفه ای برای توانمندسازی مهارتی کارآموزان زن استان بوشهر در سال ۱۳۹۶ ..... عبدالرضا شیرکوند / احمد امیری / ندا مختاری / آمنه اکبرشریفی
۷۹	آموزش سواد رسانه‌ای: حلقه‌ی مفقوده در برنامه درسی مقطع ابتدایی ..... ریحانه صالح‌راد / مریم افضل‌خانی / وحیده علیپور
۸۹	رابطه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با یادگیری مادام‌العمر در دانشجویان ..... مریم رجبیان ده زیره / فریبا درتاج / حبیبه بشیرنژاد دستجردی

سخن سردبیر

دستیابی به اندیشه‌های نو در همه عرصه‌های علمی و از جمله علوم تربیتی و از طریق پژوهش‌های اصیل علمی حاصل می‌شود و این پژوهش‌ها باید بر نظریه‌ها محکم هستی‌شناسی، انسان‌شناسی، معرفت‌شناسی و ارزش‌شناسی مبتنی باشد.

باید اذعان نمود که در پنجاه سال اخیر متون دانشگاهی در حوزه روانشناسی و علوم تربیتی، اساساً اقتباس و ترجمه‌ای از علوم تربیتی در غرب بوده و خودباختگی در این مسئله به قدری عمیق بود که این رویه غیر اصیل در کشور علامت خبرگی و نخبگی به شمار می‌رفت و هرگونه تلاش بوم‌شناسانه در این عرصه نشانی از کم‌سوادی و ضعف خرد علمی محسوب می‌شد. اکنون نیز تا حدودی این تفکر ناروا باقی است لکن در اثر آشکار شدن حقایق فلسفی و ریشه‌دار در علوم انسانی و در علوم تربیتی قدری رنگ باخته است.

اینکه می‌بینیم کتاب‌ها و کلاس‌های روش تحقیق در علوم تربیتی و روانشناسی در کشور ما در چند دهه اخیر شدیداً از دیدگاه‌های پوزیتیویستی و عمل‌گرایانه تأثیر پذیرفته است بدین دلیل است که از ویژگی‌های بوم‌شناختی در نظریه‌پردازی و ارائه راهکارهای لازم جهت توسعه علم غفلت شده است. اینکه چه شده است که اندیشه‌های سکولاریستی بر علوم انسانی و علوم تربیتی ما سیطره یافته است به عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عدیده مرتبط است که بررسی آن‌ها از حوصله این گفتار خارج است لکن سؤال اساسی این است که چرا در سال‌های پس از انقلاب اسلامی که تحویل عمیق در همه‌ی ابعاد به وقوع پیوسته است، همچنان دانشگاه‌های ما و متون آموزشی رایج عمدتاً از همان رویکردهای تحصیلی و پس تحصیلی پیروی می‌کنند؟ چند دلیل در این خصوص می‌توان ذکر کرد:

دلیل نخست: در دهه‌های اخیر توجه کافی به علوم انسانی به عمل نیامده و برخی افراد که مسئولیت برنامه‌ریزی آموزشی و درسی در حوزه علوم تربیتی را بر عهده داشتند از تحقیقات وسیع و عمیق علمی برخوردار نبودند. بدیهی است کسی که از توانایی علمی برخوردار نباشد نمی‌تواند مرزهای دانش را با رویکرد اصیل فرهنگی دیدبانی کند.

دلیل دوم عدم درک درست بومی‌سازی دانش است. عده‌ای این تصور غلط را داشتند و دارند که بومی‌سازی علم به معنای دور انداختن و مخالفت جدی با تجارب علمی موجود در غرب است. این تفکر غلط نیز از فهم غلط تلاش‌های اصیل علمی و تحقیقات بوم‌شناسانه در این عرصه ناشی می‌شود. افراد فهیم در بومی‌سازی دانش و تحول عمیق در علوم تربیتی به‌خوبی می‌دانند که نظریه

پزدازی در این حوزه باید حرکت خود را از تحلیل همه‌جانبه و نقد اندیشه‌های موجود آغاز کند نه نفی اندیشه‌ها.

دلیل سوم آن‌که اغلب استادان روش تحقیق در علوم تربیتی در مراکز آموزش عالی ایران، اساساً دریافت‌های غربی از روش تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی را تنها روش مقبول به حساب می‌آورند و هرگونه حرکت غیر آن را، دور شدن از فضای علمی معرفی می‌نمایند که به نظر ما این طرز تلقی یک نوع کاپیتولاسیون علمی و موجب تحقیر ملی است. دلایل دیگری نیز می‌توان ذکر نمود که جهت رعایت اختصار به سه دلیل فوق اکتفا شد.

ضمن ابراز مسرت از انتشار فصلنامه پیام فرهیختگان امید است محتوا و مقالات آن به تحلیل و تبیین حقایق در حوزه علوم تربیتی کمک کند و با نگارش مقالات تحقیقی اصیل به تحول علوم تربیتی با رویکرد بومی یاری رساند. بی‌تردید نظرات، پیشنهادها و نقدهای عالمانه صاحب‌نظران محترم چراغ راه ما در این تلاش علمی خواهد بود.

حسن ملکی

سردبیر فصلنامه پیام فرهیختگان

آموزش اخلاق فناوری در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی:

مطالعه موردی آموزش آموزه‌های رضوی

اسماعیل زارعی زوارکی * / رحیم مرادی **

چکیده

یکی از حوزه‌های پرکاربرد اخلاق، اخلاق در محیط‌های مبتنی بر فناوری یا اخلاق فناوری اطلاعات می‌باشد که در سال‌های اخیر با ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی به یک ضرورت تبدیل شده است. این پژوهش سعی بر این دارد تا با بهره‌گیری از آموزه‌های رضوی، اخلاق فناوری را در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی فراگیرسازی کند. روش پژوهش از نوع کاربردی است که در آن سعی شده ابتدا مطالب به روش کتابخانه‌ای جمع آوری شود و با روش توصیفی تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ سپس با استخراج اسناد، احادیث و روایات مورد نظر کار طبقه بندی آنها در تحقیق انجام شد. جامعه آماری پژوهش کتاب‌ها، پایان نامه‌ها، مقاله‌های مرتبط و معتبر استخراج شده و به توصیف مطالب مرتبط با عنوان تحقیق پرداخته و پس از آن آموزه‌های اخلاق فناوری مبتنی بر سیره رضوی در بستر شبکه‌های اجتماعی استخراج شد. در این پژوهش تاکید اصلی نویسندگان بر مهمترین ابعاد اخلاق فناوری، یعنی آداب معاشرت و حریم خصوصی می‌باشد که سعی شده است از آموزه‌های اخلاقی رضوی برای آموزش این ابعاد در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده شود. یافته‌های پژوهش نشان داد که با تکیه بر آموزه‌های اخلاقی رضوی در شبکه‌های اجتماعی مجازی و به طور کلی محیط‌های مبتنی بر فناوری، می‌توان از رفتارهای ضد اخلاقی در این محیط‌ها کاهش داد و در عین حال از قابلیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در جهت ترویج اخلاق رضوی بهره مند شد.

واژگان کلیدی: اخلاق، اخلاق فناوری، آموزه‌های رضوی، شبکه‌های اجتماعی مجازی.

* دانشیار و عضو هیات علمی گروه تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی
* دانشجوی دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه طباطبائی و مدرس دانشگاه خوارزمی. نویسنده مسئول:

مقدمه

یکی از مهمترین مباحثی که امروزه در علوم انسانی مطرح می‌شود مباحث اخلاقی است. در مبانی دینی ما اخلاق به صورت عام به عنوان رسالت پیامبران اشاره شده است، همان طور که پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند «من برای به کمال رساندن مکارم اخلاقی برانگیخته شده‌ام (شیخ عباس قمی، ۱۳۷۳، ص ۸) و همچنین امیرالمؤمنین می‌فرمایند که اگر امیدی به بهشت و ثواب و بیمی از دوزخ و عقاب نداشته باشیم، باز شایسته است که در پی کسب مکارم اخلاق باشیم، چون آنها راهنمای نجاتند» (محدث نوری، ۱۴۰۸)؛ در آیات قرآن کریم بهترین اعمال حسن خلق معرفی شده است و نیز در جای دیگر مهمترین اصول اخلاقی بیان شده است (اسری، آیه ۳۶). در دعای مکارم اخلاق نیز می‌خوانیم «وهب لی معالی الاخلاق» خداوندا به من اخلاق بلند مرتبه عطا کن (میزان الحکمه، ج ۳، ص ۱۴۶).

از سوی دیگر یکی از حوزه‌های پرکاربرد اخلاق^۱، اخلاق در محیط‌های مبتنی بر فناوری^۲ یا اخلاق فناوری اطلاعات^۳ می‌باشد که در سال‌های اخیر با ظهور شبکه‌های اجتماعی مجازی^۴ به یک ضرورت تبدیل شده است. یکی از پرکاربردترین فناوری‌هایی که با زندگی بسیاری از مردم جهان ممزوج شده است، فناوری‌های نوین ارتباطات از طریق اینترنت است (زارعی زوارکی و قربانی، ۱۳۹۴، ۲۵). در واپسین دهه قرن بیستم، به خاطر رشد و توسعه اینترنت، اخلاق فناوری در سطح جهانی بسط و گسترش یافت. در این دوران مسائل اخلاقی ناشی از توسعه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، عمدتاً حول پیامدهای اخلاقی و اجتماعی اینترنت و فضای مجازی مطرح گردید. پیدایش مسائل، چالش‌ها و نگرانی‌های اخلاقی و اجتماعی ناشی از رشد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات به دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ در ایالات متحده بر می‌گردد؛ در دهه ۱۹۹۰ ظهور اینترنت و شبکه جهانی وب، به آگاهی بیشتر درباره پیامدهای اخلاقی و اجتماعی رایانه‌ها و ارتباطات شبکه‌ای و اینترنتی منجر شد، چرا که گسترش و نفوذ رایانه‌ها در حیطه‌های فردی و اجتماعی افزایش یافته بود (نقه الاسلامی، اکبری و جوادی، ۱۳۹۳). فناوری اینترنت از آغاز شکل‌گیری آن تا کنون مداوماً بهبود، اصلاح و تکامل یافته است به گونه‌ای که از ظهور پست الکترونیکی به وب ۲ امکان فعالیت، مشارکت و تشکیل شبکه‌های

1 Ethics

2 Technology

3 IT Ethics

4 Virtual Social Network(V.S.N)

اجتماعی مجازی را برای دانش آموزان و معلمین فراهم می‌سازد تا از راه دور بتوانند تجارب خود را با یکدیگر با اشتراک بگذرانند (زارعی زوارکی، قاسم تبار و مؤمنی راد، ۱۳۹۲). امروزه اینترنت نقش مهمی را در آموزش و یادگیری افراد ایفا می‌کند. استفاده از اینترنت در امر یادگیری و در بستر آموزشی امتیازات و تفاوت‌هایی در مقابل آموزش در فضای واقعی دارد (برنداستورم^۱، ۲۰۱۴: ۴). به گونه‌ای در بیشتر کشورهای جهان با توجه به رشد سریع فناوری و با در نظر گرفتن دیدگاه‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی خود توجه خاصی به برنامه درسی اخلاق فناوری معطوف داشته‌اند که تلاش‌های آنان در این زمینه خود دلیلی بر ضرورت موضوع است (خاقانی زاده، ملکی و عباسی، ۱۳۸۹، ۲۶۷).

اخلاق فناوری یکی از مباحثی است که در اخلاق کاربردی^۲ مطرح می‌شود. اخلاق فناوری موضوعی بین رشته‌ای است که بحث از آن نیازمند آشنایی و تخصص در دو حوزه اخلاق و فناوری اطلاعات است. فناوری اطلاعات و ارتباطات در نظام آموزشی در کلیه دوره‌ها و سطوح تحصیلی شاهد تحولات چشمگیری در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه بوده‌ایم (زارعی زوارکی، قاسم تبار و مونی راد، ۱۳۹۲). فناوری اطلاعات نه تنها در چگونگی افعال و اقدامات روزمره ما تأثیر می‌گذارد؛ بلکه تلقی ما از آنها را نیز تغییر داده است. برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی کاربردی خاص داشته‌اند با پیشرفت فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده‌اند که از آن جمله می‌توان به مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، آزادی‌های اساسی و مسئولیت اخلاقی اشاره نمود. لذا یکی از حوزه‌های مهم فناوری که امروزه به عنوان تاثیرگذارترین سرویس‌های ارائه شده در اینترنت شناخته شده می‌باشد، شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌باشد که یکی از فراگیرترین فناوری‌های قرن بیست و یک است. شبکه‌ای بودن و اجتماعی بودن دو جزء از این مفهوم می‌باشند (کیتزمن، هرمنکنز، مک کارتی و سیلوستر^۳، ۲۰۱۱). از لحاظ تئوری‌های یادگیری، نظریه‌هایی چون یادگیری فعال، یادگیری اجتماعی، یادگیری همیارانه، یادگیری تعاملی از این فناوری حمایت می‌کنند (گولبه‌ار^۴، ۲۰۱۴). از طرفی متخصصان حامی شبکه‌های اجتماعی مجازی در امر آموزش، بهنگام بودن یادگیری و ادغام شدن یادگیری در زندگی روزمره را به عنوان قابلیت شبکه‌ها در نظر می‌گیرند

1Brandstrom

2Applied Ethics

3 Kietzmann, Hermkens, McCarthy & Silvestre

4 Gulbahar

(سریواستاوا^۱، ۲۰۱۲). بنابراین خواه یا نا خواه فضاهای مجازی و شبکه‌های اجتماعی بوجود آمده و هر روز نیز در حال گسترش است از این رو به نوعی بخش عظیمی از زندگی شخصی، کاری و حتی اجتماعی ما را فرا گرفته‌اند که از الزامات حضور در این اجتماعات، رعایت آداب اخلاقی می‌باشد. توجه به این امر باعث می‌شود که اخلاق، فرهنگ و کرامت انسانی و اسلامی در فضاهای مجازی گسترش پیدا کند و اخلاق در فضای مجازی نهادینه شود. زیرا که امروزه با معضلی در جامعه به عنوان اخلاق در فضای مجازی روبرو هستیم که البته این موضوع جهانی است و از این رو برای کشور ما که به اصول اخلاقی تاکید دارد اهمیت مضاعف پیدا کرده است. طبق آمار موجود، ایران چهارمین کشور در استفاده از فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی مجازی بعد از فرانسه، آلمان و انگلستان است که البته استفاده از تلگرام در رأس استفاده‌ها قرار دارد.

لذا این پژوهش سعی بر این دارد تا با بهره‌گیری از آموزه‌های رضوی، اخلاق فناوری را در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی فراگیرسازی کند و از آنجایی که دقت در سیره زندگی اهل بیت علیهم السلام و تأسی به شیوه رفتاری و سبک زندگی آن بزرگواران بخصوص سیره امام رضا (ع) همواره می‌تواند ما را در رسیدن به الگوی مطلوب اخلاقی و اتخاذ روش صحیح زندگی و رسیدن به حیات آرمانی رهنمون سازد، امیدواریم این پژوهش بتواند گامی اساسی در این زمینه بردارد. لذا این سؤال مطرح می‌شود که چگونه می‌توان از آموزه‌های رضوی برای گسترش اخلاق فناوری در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده کرد.

مفاهیم نظری پژوهش

اخلاق: واژه‌ی **Ethics** به معنای اخلاق و از واژه‌ی یونانی **Ethiko** به معنای شخص گرفته شده است و با واژه‌ی **Ethos** به معنای خلق و منش هم معنا است (آناس^۲، ۱۹۹۱). اخلاق جمع خُلُق و به معنای نیرو و سرشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت قابل درک است در مقابل «خُلُق» که به شکل و صورت محسوس و قابل درک با چشم ظاهر گفته می‌شود (راغب اصفهانی، ۱۳۷۵، ص ۶۳۵). در مورد علم اخلاق می‌توان گفت علمی است که، صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آنها را معرفی می‌کند و شیوه تحصیل صفات نفسانی خوب و انجام اعمال پسندیده

---

1 Sponcil & Gitimu

2 Annas

و دوری از صفات نفسانی بد و اعمال ناپسند را نشان می‌دهد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸). هدف نهایی علم اخلاق این است که، انسان را به کمال و سعادت حقیقی خود که همانا هدف اصلی خلقت جهان و انسان است برسانند (مصباح یزدی، ۱۳۹۴)

فناوری: واژه فناوری **technology** به معنای هنر یا استادی **technê** و پسوند **logia** ساخته شده است. از به کارگیری این واژه، زمان درازی نمی‌گذرد و شاید بتوان نخستین کاربرد رسمی آن را از قرن نوزدهم پی گرفت. برخی آن را بسیار خاص معنا می‌کنند و نمودش را در محصولات فناوری برتر مانند رایانه‌ها می‌دانند و برخی دیگر نیز مانند اسکینر^۱ با دیدگاه شرطی سازی، در همه رفتارهای انسانی نوعی فناوری می‌جویند. تکنولوژی (فناوری)، یعنی دانش مربوط به کاربرد علوم و معارف بشری در زندگی روزمره (وبستر، ۲۰۰۸). واژه فناوری اطلاعات اولین باز از سوی لویت وایزر در سال ۱۹۸۵، به منظور بیان نقش رایانه در پشتیبانی از تصمیم‌گیری‌ها و پردازش اطلاعات در سازمان به کار گرفته شد (صرافی زاده، ۱۳۸۳، ۶۹).

اخلاق فناوری: اخلاق فناوری یکی از مباحثی است که در اخلاق کاربردی مطرح می‌شود. اخلاق فناوری از زیر شاخه‌های رشته فلسفه اخلاق است که به مباحثی می‌پردازد که به ارزش‌های عملی رفتار انسان در حوزه‌های خاص مربوط می‌شود (شهریاری، ۱۳۸۵: ۱۵۹). اخلاق در فناوری اطلاعات یک پدیده نوظهور از برخورد اطلاعات، بهداشت روانی و ارتباطات در عصر اطلاعات است که از طریق شبکه جهانی و فناوری‌های مرتبط با آن ارتقاء و تکامل می‌یابد. اخلاق ارتباطات را نه تنها به عنوان یک توسعه فنی بلکه به عنوان حالتی روحی، طرز تفکر و یک حرکت عمومی جهانی می‌توان توصیف کرد (نقشینه، ۱۳۸۶). هرچند از فناوری و اخلاق بسیار گفته‌اند و ریشه‌های آن را می‌توان از یونان باستان پی گرفت اما اخلاق فناوری موضوعی تازه است که با همه گیر شدن فناوری و روشن شدن پیامدهای ویرانگر آن اقبال یافته است. از چشم انداز علم^۲، پرداختن به اخلاق و اخلاق فناوری چندان پررنگ نبوده است.

شبکه‌های اجتماعی مجازی و قابلیت‌های آن: شبکه‌های اجتماعی مجازی، سرویس‌های تحت فناوری وب ۲ می‌باشند که به کاربرانشان امکان ایجاد صفحات شخصی و درج اطاعات شخصی را می‌دهند (پوری، ۱۳۹۰). در واقع این شبکه‌ها یکی از عناصر اصلی زندگی انسان امروزی برای برقرار کردن

---

1 Skinner

2 Science

ارتباط با دیگران است (لی، یان و دنگ^۱، ۲۰۱۵). شبکه‌های اجتماعی مجازی در قرن ۲۱ به عنوان بستری مناسب در شکل‌گیری یادگیری مبتنی بر نظریه اجتماعی- فرهنگی ویگوتسکی پا به عرصه ظهور گذاشته‌اند (زارعی زوارکی، قاسم تبار و مؤمنی راد، ۱۳۹۲). افراد در این شبکه‌ها نحوه ارتباط برقرار کردن، به اشتراک گذاشتن تجربیات را می‌آموزند (آکینو، ۲۰۱۲، به نقل از لی و همکاران، ۲۰۱۵). کارکرد این شبکه‌ها تنها به اطلاع‌رسانی محدود نمی‌شود و می‌توان آموزش مبتنی بر شبکه را در این سایت‌ها طرح‌ریزی کرد (زارعی زوارکی، ۱۳۹۲). مطالعات فراوانی درباره استفاده از شبکه‌های اجتماعی در امر یاددهی و یادگیری به انجام رسیده است. نیکولا کانت (۲۰۱۱) در پژوهش خود با عنوان «قابلیت‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی در آموزش/یادگیری» که در دانشگاه بورگوین فرانسه انجام داده است، به ظرفیت‌های شبکه‌های اجتماعی در آموزش زبان خارجی می‌پردازد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که این شبکه‌ها، امکان دستیابی به موقعیت تعاملی ارتباط واقعی را میان زبان‌آموزان فراهم می‌آورد و با رشد توانش‌های زبان‌شناختی و فرهنگی، زبان‌آموز را به کاربر واقعی زبان خارجی تبدیل می‌کند و ساخت مشارکتی دانش در میان اعضای شبکه را باعث می‌شود و به مستقل‌تر شدن آن‌ها کمک می‌کند. مطالعات کرامر و وینتر (۲۰۰۸) نشان داد که بین خودکارآمدی و حضور افراد در پلت‌فرم‌های وب ۲٫۰ مانند شبکه‌های اجتماعی ارتباط مستقیم وجود دارد. نتایج پژوهش‌های یانگ^۲ (۲۰۱۱)، باران^۳ (۲۰۱۰) و بسیاری از محققان دیگر نشان داده که دانش‌آموزان به این سبک از یادگیری الکترونیکی علاقه نشان می‌دهند و بهبود رابطه اجتماعی معلم - دانش‌آموز، انگیزه آن‌ها برای یادگیری و به تبع آن خودکارآمدی را افزایش می‌دهد. شبکه‌های اجتماعی این فرصت را به یادگیرندگان می‌دهند تا اطلاعات را سازمان‌دهی کنند، ایده‌هایشان را به اشتراک بگذارند، نظرات و بازخوردها را دریافت نمایند و مهم‌تر اینکه، از دیگران بیاموزند (وانگ^۴ و وو^۵، ۲۰۰۸). به‌علاوه، این شبکه‌ها امکان ارتباط میان معلم و دانش‌آموز را در هر زمان و مکان فراهم می‌آورند (تادئو^۶ و جووانا^۷، ۲۰۱۴). به عقیده یوئی و همکاران، فراگیران می‌توانند با تشکیل جامعه بر خط و به

---

1 Li, Yinglu & Deng

2 Young

3 Baran

4 Wang

5 Woo

6 Tadeu

7 Joana

وسيله شبکه‌های اجتماعی به اهداف آموزشی دست یابند. تحقیقات اخیر نشان داده مدل یادگیری تلفیقی مبتنی بر استفاده از شبکه‌های اجتماعی مورد قبول و پذیرش دانش‌آموزان قرار گرفته است و شبکه‌های اجتماعی پتانسیل بالایی در تحول یاددهی و یادگیری دارند (بوش^۱ و پریز^۲، ۲۰۰۹؛ پرز^۳ و آریزا^۴، ۲۰۱۳؛ رابلیر^۵ و همکاران، ۲۰۱۰؛ سلوین، ۲۰۰۹). عواملی چون دیده شدن، مشارکت، تولید محتوا به جای مصرف محتوا، ارتباط‌گیری از طریق اشتراک‌گذاری منابع، کمک گرفتن از دیگران برای بهبود تولیدات، انگیزه‌های شخصی و استفاده از تولیدات آموزشی دیگران را می‌توان از جمله علل مقبولیت پدیده شبکه‌های اجتماعی و تأثیر آن بر خودکارآمدی برشمرد (حسینی، ۱۳۸۹). از سوی دیگر بندورا معتقد است هنگامی که افراد بتوانند مسائل مختلف را به صورت کنترل شده و بر حسب توانایی خود تجربه کنند، تواناتر و موفق‌ترند. به‌طور خلاصه، بازنگری پیشینه نشان داد، شبکه‌های اجتماعی علاوه بر آن‌که مورد اقبال و علاقه دانش‌آموزان هستند، امکانات فراوانی برای انتقال اطلاعات و گرفتن بازخورد در اختیار معلم و دانش‌آموز قرار می‌دهند و مرزهای کلاس را در بعد زمان و مکان از میان برمی‌دارند و موجب افزایش خودکارآمدی می‌شوند. از آنجا که در دهه حاضر شبکه‌های اجتماعی به‌عنوان یکی از ابزارهای نوین آموزشی وارد حوزه آموزش شده‌اند و فرآیند یاددهی - یادگیری را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند، مقوله‌ای درخور توجه بخصوص در امر آموزش اخلاق مبتنی بر آموزه‌های رضوی هستند.

روش تحقیق:

این پژوهش از نوع کاربردی است که در آن کوشش شده است مطالب به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری شود و با روش توصیفی تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد؛ سپس با استخراج اسناد، احادیث و روایات مورد نظر کار طبقه‌بندی آنها در تحقیق انجام شده، و مطالب با مراجعه به منابعی مانند پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های معتبر استخراج شده و به توصیف مطالب مرتبط با عنوان تحقیق پرداخته و پس از آن آموزه‌های اخلاق فناوری مبتنی بر سیره رضوی در بستر شبکه‌های اجتماعی

---

1 Bosch
2 Preeze
3 Prez
4 Araiza
5 Roblyer

استخراج شده است. جامعه تحلیلی این پژوهش تمام منابع از جمله اسناد، پایان نامه‌ها، مقاله‌ها و کتاب‌های معتبر و همچنین کتاب‌های اسلامی (اعم از منابع دست اول و دست دوم) از جمله قرآن کریم، آموزه‌های اخلاقی و رفتاری امامان شیعه، آیین زندگی از دیدگاه امام رضا (ع)، تحلیلی از زندگی امام رضا (ع)، رفتارهای اخلاقی و اجتماعی امام رضا (ع)، فضایل علمی و اخلاقی امام رضا (ع)، هشتاد و هشت کلام از هشتمین امام (علی بن موسی الرضا (ع)، مسند الامام الرضا (ع) و در زمینه اخلاق فناوری منابعی چون سند اخلاق فناوری، سند توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، سند راهبردی جامعه اطلاعاتی، است که مؤلفه‌های اخلاق فناوری و آموزه‌های اخلاق رضوی از این اسناد استخراج گردید. نمونه پژوهش تمامی مواردی است که پژوهشگر به لحاظ موضوعی و مفهومی می‌توانسته است به آن دسترسی داشته باشد.

یافته‌های پژوهش:

باید توجه داشت که آدمی همواره در زندگی‌اش برای تشخیص درست امور و در نهایت داشتن زندگی سالم و سعادت‌مند نیازمند راهنما و الگوهای اخلاقی و تربیتی است و البته با مطالعه در زندگی انسان‌های بزرگی چون امام رضا (ع)، افراد می‌توانند در این راه قدم برداشته تا به کمال و سعادت حقیقی دست یابند. از این رو با توجه به اهمیت مباحث اخلاق فناوری در شبکه‌های اجتماعی مجازی و تأثیر آنها در زندگی انسان‌ها، در این پژوهش سعی شده است که با استمداد از آموزه‌های اخلاقی امام هشتم (ع) دستورالعمل‌های مناسبی جهت رعایت اخلاق فناوری در این فضاها ارائه شود. امید است که مورد رضایت حضرت حق و امام رضا (ع) واقع شود. امام رضا (ع) به عنوان یک انسان نمونه و کامل از جمله همان افراد برگزیده‌ای هستند که مسلمانان و شیعیان با مطالعه و تحقیق در سیره اخلاقی ایشان در ابعاد گوناگون زندگی ایشان می‌توانند راه سعادت حقیقی را پیدا کرده و به کمال مطلوب نائل آیند. اصولاً از آن جا که ائمه‌ی اطهار مورد تأیید خداوند متعال بوده و همواره آنها از فیوضات ویژه الهی برخوردار بوده‌اند رفتار و منش آن بزرگواران می‌تواند راهگشای خوبی جهت سعادت و خوشبختی جوامع انسانی تلقی می‌شود. در این پژوهش تاکید اصلی نویسندگان بر مهمترین ابعاد اخلاق فناوری، یعنی آداب معاشرت و حریم خصوصی می‌باشد که سعی شده است از آموزه‌های اخلاقی رضوی برای آموزش این ابعاد در بستر شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده شود.

الف). یافته اول پژوهش: آداب معاشرت در شبکه‌های مجازی مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی رضوی:

فعالیت‌های آدمی در شبکه‌های اجتماعی مجازی هم مشمول اصول و قواعد اخلاقی است و هیچ کس حق ندارد با استناد به ویژگی‌های منحصر به فرد فضای مجازی، اصول اخلاقی متعارف بشر را که میراث پیامبران بزرگ و محصول عقلانیت جمعی آدمی و حوزه مشترک ارزشی بشر است نادیده بگیرد. البته این امکان وجود دارد که ضوابط و حتی اصول اخلاقی جدیدی به اقتضای ظهور کنش‌های نوین در فضای مجازی کشف و وضع گردد مشروط بر آنکه ناقض ارزش‌های اخلاقی پایه و بنیادین نباشد. در برخورد و معاشرت با مردم رعایت ادب و نزاکت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. فرهنگ اسلام سرشار از رهنمودها و دستوراتی است که ما را به رعایت ادب و نزاکت فرا خوانده است. هر چند متأسفانه جوامع اسلامی در زمان ما از فرهنگ اسلامی فاصله گرفته‌اند و به اموری نظیر ادب رعایت حقوق دیگران سلام کردن نظم و... بهای لازم داده نمی‌شود و دیگران در عمل بدان بر ما سبقت گرفته‌اند.

از طرفی هر جایی آداب مخصوص به خود را دارد، شبکه‌های اجتماعی هم از این قاعده مستثنی نیستند. اینکه چگونه در این محیط‌ها با دیگران تعامل کنید، چگونه از فضای موجود استفاده شود و اینکه چه قوانینی را برای ورود و ماندن در این شبکه‌ها باید رعایت کنید. بنابراین یکی از قوانین حضور در شبکه‌های اجتماعی مجازی، حفظ اصول و آداب معاشرت شبکه‌ای می‌باشد. احترام به بزرگ‌تر، رعایت ادب در گفتار و عدم استفاده از الفاظ ناپسند و حفظ حریم ارتباط با نامحرم از جمله موارد اخلاقی است که ممکن است بخاطر حذف ارتباط رو در رو با دیگران فراموش شود. به عبارت دیگر برافروختن، فحاشی و سخنان خشونت آمیز یکی از مسائل اخلاقی است که لحن گفتگوها را در اجتماعات مجازی بر هم می‌زنند. همچنین زورگویی و آزار و اذیت در محیط‌های یادگیری مجازی وارد شدن به حریم خصوصی افراد از دیگر مشکلاتی است که در شبکه‌های اجتماعی مجازی بخصوص هنگامی که هنجار مشخصی در نحوه استفاده از اطلاعات موجود در محیط مجازی وجود نداشته باشد، با آن برخورد خواهیم کرد (عابدی، ۱۳۹۴).

بنابراین توجه نکردن به معیارهای اخلاقی در فضای مجازی باعث شکسته شدن حریم اخلاقی برخی از رفتارهای ناپسند در فضای مجازی گردیده و زندگی در فضای واقعی را نیز تحت تأثیر قرار خواهد

داد. یکی از این معیارها، «نتیقت» می‌باشد. نتیقت^۱ از ترکیب دو واژه شبکه^۲ و آداب معاشرت^۳ تشکیل شده و به‌طور کلی شامل باید و نبایدهای شبکه‌های اجتماعی و ارتباطات مجازی است. رعایت ادب و احترام به حقوق دیگران از نمودهای بارز فروتنی است که در روایات از آن به: (رأس تواضع) یاد شده است؛ زیرا تواضع ایجاب می‌کند که انسان مؤدب باشد. مولا علی (ع) می‌فرماید: ادب نیکوترین اخلاق است. همچنین ایشان در وصیت به امام حسن (ع) فرمودند: ادب، مایه باروری عقل و تزکیه قلب و زینت زبان و راهنمای انسان به اخلاق پسندیده است، اگر ادب همراه انسان نباشد او حیوانی رها شده بیش نیست، خداوند به ادب خیر دهد کوچک را آقایی می‌بخشد، پس در جستجوی ادب باش تا شخصیت و ثروت بدست آوری، هرکس پی ادب باشد به وسیله آن چیره می‌شود کسی که آن را رها کند بر او چیره می‌شوند و حمله می‌آورند (غررالحکم صفحه ۲۴۷ حدیث ۵۰۷۳).

از طرفی ارشادات و موعظه‌هایی که امام رضا (ع) برای مردم زمان خود داشتند تاثیرگذاری بسیار زیادی برای همگان داشته و اکثر کسانی که به دیدن ایشان می‌آمدند و با منش اخلاقی امام و موعظه‌های ایشان روبه رو می‌شدند درس‌های بزرگ اخلاقی را می‌گرفتند که در رشد و کمال ادامه و سیر زندگی آنها تاثیرات مطلوبی را به همراه داشته است و به تبع می‌توان از این آموزه‌های امام رضا (ع) در این فضاها، اجتماعی مبتنی بر فناوری بهره مند شد. یکی از اصول مهم در تمامی تعاملات اجتماعی که لازمه‌ی آن رعایت هنجارهای یک جامعه مطابق با موازین و اصول حاکم بر یک جامعه است. امام رضا علیه السلام در برخورد با کسانی که دچار انحراف و فتنه گشته بودند بسیار مهربان بود. صفوان که یکی از اصحاب حضرت است نقل می‌کند که دوستی داشتم به نام محمد بن خالد. او که فردی دانشمند اما تندخو بود نیز دچار انحراف شده بود. بعد از بحثها و جدلها از او خواستم تا با هم نزد امام برویم و با خود آن حضرت سخن بگوییم. او ابتدا در خواست مرا قبول نمی‌کرد و در نهایت به اصرار من پذیرفت.

من نیز از امام اجازه گرفته و به دیدار او رفتیم. در این دیدار محمد بن خالد متحول شد و از امام عذر خواست و به اشتباه رفتار و عقاید گذشته خود اعتراف کرد و از امام طلب بخشش نمود. امام رضا علیه السلام در جواب این فرد فرمود: «من عذرت را پذیرفتم و تو را بخشیدم و از گذشته تو چشم

---

1 netiquette

2 network

3 etiquette

پوشی نمودم...» امام سپس به سؤالات محمد بن خالد پاسخ داد و او با توبه‌ای مقبول از نزد امام خارج شد. (عیاشی، ۱۳۸۰).

رعایت ادب و احترام هم به شخصیت خویش و هم به دیگران است که در صورت عدم داشتن چنین ویژگی بارز شخصیتی دیگران آن طور که باید و شاید به شخصیت متقابل احترام نمی‌گذارند. زیرا که او را شایسته‌ی چنین عزت و احترامی نمی‌بینند. بنابراین رعایت هنجارهای یک جامعه بالاخص در یک جامعه‌ی اسلامی امری لازم و ضروری است. بنابراین سنن و قوانینی که در جامعه حکم فرماست از همان هنجارهای مخصوصی برخوردار است که بر همه‌ی افراد جامعه لازم و ضروری است که آنها را رعایت کنند. در سیره‌ی پیشوایان دینی به نمونه‌های متعددی از برخوردهای مؤدبانه دست می‌یابیم و گفته‌اند «کمال ادب هیچ کس را نبود مگر انبیاء و صدیقان را» (فروزان فر، ۱۳۷۴). در وجود مبارک امام رضا (ع) نیز این صفت اخلاقی بسیار مشهود است از ابراهیم بن عباس صولی نقل شده که گفته: «من ابوالحسن الرضا (ع) را هرگز ندیدم که سخن کسی را پیش از فراغ از آن قطع کند. هرگز پاهای خود را جلوی هم نشین دراز نمی‌کردند و هرگز ندیدم آب دهان بیندازد و هرگز ندیدم که امام رضا (ع) با سخنش کسی را ناراحت کند و برنجاند» (رحیمیان، ۱۳۸۴).

حال این سؤال مطرح می‌شود که آیا به کار گرفتن اخلاق فناوری در جامعه‌ی کنونی ما که آدمی از نبود موازین اصلی و اخلاقی و یا عدم رعایت حقوق انسانی رنج می‌برد لازم و ضروری نیست؟ قرآن کریم می‌فرماید: «قل لعبادی یقولوا آلتی هی احسان الشیطان ینزع بینهم ان الشیطن کان للانس عوا مبینا» (اسراء، آیه ۵۳).

(ای محمد) بندگانم را بگو که همیشه سخن بهتر را به زبان آرید که شیطان چه بسیار میان شما دشمنی و فساد می‌انگیزد زیرا دشمنی او با آدمیان واضح و آشکار است. (منظور از بهترین سخن بهترین از نظر توام بودن با فضایل اخلاقی و انسانی است و ترک قول احسن و کشیده شدن به سوی لجاجت و مخاصمه سبب می‌شود که شیطان در میان آنها رسوخ کرده و فتنه ایجاد کند) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸). از جمله ویژگی‌های نیکوی امام رضا (ع) ان بوده است که به اعضای خانواده‌ی خویش محبت می‌نموده اند و ایشان شرط کمال در ایمان فرد را در محبت و مهربانی با اعضای خانواده‌اش می‌دانسته‌اند و می‌فرمایند:

«احسن الناس ایمانا احسنهم خلقا و الطفهم باهله و انا الطفکم باهلی». کسی ایمانش بهتر است از دیگران که اخلاقش نیکوتر و با خانواده‌اش مهربان‌تر باشد و من مهربان‌ترین فرد نسبت به خانواده‌ام

هستم. این محبتی که انسان می‌تواند با اعضای خانواده‌ی خود داشته باشد در همه‌ی ابعاد شخصیتی او تأثیر گذار است چراکه اطرافیان او نیز متقابلاً او را مورد احترام قرار می‌دهند و او را شایسته‌ی این احترام می‌دانند (علوی مهر، ۱۳۷۸). امام رضا (ع) در خصوص مناسبات اخلاقی بین اعضای خانواده می‌فرماید:

«اجعل معاشرتک مع الصغیر و الکبیر». برخورد خود را با افراد کوچک و بزرگ نیو گردان. (همان)

توجه نمودن به شخصیت افراد و تکریم آن یکی از اصول مهم در ابعاد مختلف زندگی است. و همان طوری که گفته شد در سیره‌ی اخلاقی ائمه‌ی اطهار این صفت عالی دیده می‌شود و مکرراً نسبت به آن سفارش کرده‌اند. امامان با مردم نشست و برخاست داشتند و در تعاملات اجتماعی به نیکوترین صورت با آنان برخورد می‌نمودند. این سیره چنان نیکو بود که با الگو قرار دادن آنان ما می‌توانیم روش صحیح برخورد اسلامی با افراد گوناگون را بیاموزیم. با بررسی آیات در می‌یابیم برخورد با انسان‌های مختلف باید هماهنگ و متناسب با روحیه آنها باشد خداوند عزوجل در قرآن فرموده است:

"محمد رسول الله والذین معه اشداء علی الکفار رحماء بینهم" (سوره فتح، آیه ۲۹)؛ محمد فرستاده خداست و کسانی که با او هستند در برابر کفار سخت و شدید و در میان خود مهربانند.

در آیه دیگری چنین فرموده: "یا ایها النبی جاهد الکفار و المنافقین و اغلظ علیهم" (سوره توبه، آیه ۷۳)؛ ای پیامبر با کافران و مجاهدان جهاد کن و بر آنها سخت بگیر.

از این آیات چنین نتیجه‌گیری می‌شود که برخورد قرآن و اسلام با انسان‌های مختلف فرق می‌کند. در بعضی جاها دستور به برخورد نیک و پر محبت می‌دهد، «با مردم سخن نیک بگویند» (سوره بقره، آیه ۸۳) و در جای دیگر دستور به برخورد میانه می‌دهد: «محمد فرستاده خداست و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید و در میان خود مهربانند.» (سوره فتح، آیه ۲۹)

امام رضا علیه السلام به عنوان اسوه کانون مهر و عاطفه نسبت به بندگان خدا بود. در زیارت آمده است: السلام علی الامام الرئوف؛ (سلام بر امام و پیشوای با رأفت و مهربان) این لقبی است که از طرف خداوند به ایشان داده شده است. ایشان بیشترین محبت و مهربانی را نسبت به مردم و اهل خانه و خدمت گزارانشان داشتند. در روزی که ایشان مسموم شدند و در آن روز به شهادت رسیدند بعد از این که نماز ظهر را خواندند به فردی که نزدیکشان بود فرمودند: مردم (منظور اهل خانواده کارکنان و خدمتگزارانشان بودند) غذا خورده‌اند؟ آن فرد جواب داد: آقای من در چنین وضعیتی کسی می‌تواند غذا بخورد؟ در این لحظه که امام علیه السلام متوجه می‌شوند کسی غذا نخورده، می‌نشینند و دستور

آوردن سفره‌ای را می‌دهند همه را سر سفره دعوت می‌کنند و آنها را یکی یکی مورد محبت قرار می‌دهند (ابن بابویه، ترجمه غفاری، ص ۴۹۸).

ایشان در جایی که مربوط به شخص خودشان بود بزرگ‌ترین گذشت‌ها، عالی‌ترین ایثارها و بیشترین محبت را نسبت به دیگران داشتند. رفتار عملی امام رضا علیه السلام نشانه انسانی کامل و نمونه است که هیچ علاقه‌ای به دنیا و ظواهر آن ندارد. اگر فردی حتی کوچک‌ترین خدمتی برای امام رضا علیه السلام انجام می‌داد، ایشان نهایت تشکر و قدردانی را به جا می‌آوردند و حتماً خدمت آن فرد را جبران می‌نمودند. آن حضرت به مستضعفان و گرفتاران توجه خاصی می‌کردند، اگر آنها گرفتاری و ناراحتی داشتند، سعی می‌کردند مشکل آنان را حل کنند. زیاد بودند افرادی که در سایه یاری رسانی‌های امام علیه السلام به خیری دست یافتند (بهشتی و رشیدی، ۱۳۹۲).

بنابراین رعایت ادب و خوش لحنی در سیره اخلاقی و عملی ائمه‌ی معصومین امری کاملاً طبیعی بوده است که در ابتدای امر خود را ملزم به رعایت کردن این صفت اخلاقی کرده‌اند و بعد دیگران را متذکر شده‌اند. این یک الگو و سرلوحه‌ی اخلاقی برای همه‌ی لازم‌ه حضور در فضای مجازی و رعایت اخلاق مبتنی بر فناوری می‌باشد.

یافته دوم پژوهش: رعایت امانت، رازداری و حفظ حریم خصوصی در شبکه‌های مجازی مبتنی بر آموزه‌های رضوی:

مسئله حریم خصوصی در فضای مجازی یکی از پیچیده‌ترین مسائل اخلاق فناوری به‌شمار می‌رود. برخی از صاحب نظران آنرا در کنار سه اصل دیگر یعنی مالکیت معنوی، صحت و دقت و در دسترس بودن برای تنظیم ضوابط اخلاقی فضای مجازی کافی می‌دانند (سهرابی، ۱۳۸۸). امنیت اطلاعات کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی موضوعی است که همواره محل بحث جدی واقع شده و بر روی آن تاکید‌های مختلفی صورت گرفته است. امروزه حریم خصوصی اشخاص در معرض خطراتی است که قبل از فناوری اطلاعات هرگز وجود نداشت، همان طور که قبل از پیدایش فناوری الکتریسته هیچ کس در معرض خطر برق گرفتگی نبود. حال باید مواظب بود که توسعه فناوری، حریم خصوصی افراد را به آتش نکشد.

یکی دیگر از مشکلات فناوری اطلاعات آن است که مردمان برای اینکه حریم خصوصی‌شان را حفظ کنند ناچارند از بسیاری از کارهایی که قبلاً انجام می‌دادند، دست بردارند. به نظر ناظران حقوق بشر

این امر موجب محدودیت در آزادی‌های مدنی و خودمختاری و استقلال رأی افراد می‌شود که امری ناپسند است. البته احکام این موارد در فرهنگ اسلامی گاهی متفاوت با فرهنگ غرب است. وجود مبارک امام رضا (ع) با استعانت و پیروی از سیره‌ی پیشوایان خود مزین به این نوع صفت اخلاقی است که می‌توان از این آموزه‌ها در شبکه‌های اجتماعی مجازی بهره برد. ایشان از بعضی اشعار در جهت بیان مضامین اخلاقی و انسانی ایراد می‌فرمودند که به عنوان نمونه گزیده‌ای از اشعار ایشان در باب رعایت امانت و کتمان شر ذکر خواهد شد:

«انی لانیفسی السر کی لا اذیعہ فیامن رأی سرا یصان بان ینسی»

همانا مرا رسم بر این است که راز دیگری را فراموش کنم تا مبادا آن را فاش کنم و شایع گردد. پس ای کسی که رازی و سری را می‌دانی بدان که با فراموش کردن آن راز حفظ می‌شود. (محمدخواه، ۱۳۸۵). همان طور که می‌دانیم یکی از ویژگی‌های دنیای مجازی که می‌تواند هم به‌عنوان فرصت و هم تهدید به‌شمار آید امکان ناشناخته ماندن و گم‌نامی افراد است. این ویژگی ممکن است انسان‌هایی را که مستعد رذایل اخلاقی هستند، به پیشروی از این راه ترغیب کند. اما از سویی دیگر می‌توان آن را به‌عنوان زمینه‌ای برای رشد فضایل اخلاقی در انسان‌ها نیز به‌شمار آورد. با فراهم آمدن زمینه‌های لازم، افراد جامعه می‌توانند از این امکان در راستای ارتقاء فضایل اخلاقی و دوری از رذایل بهره‌جویند. پرده پوشی از اسرار آدمی (که طبعاً فردی که رازی را با دیگری در میان می‌گذارد و او را امین اسرار خود می‌داند و انتظار رعایت این امانت بزرگ را دارد) باعث می‌شود که نوعی حس بی‌اعتقادی و ترس در انسان ایجاد شود و نتیجه آن کرامت و بزرگی در حفظ و رعایت این نوع امانت از بین برود.

بنابراین یکی از مهمترین ویژگی‌های مؤمن از دیدگاه امام رضا (ع) همین رعایت امانت و رازداری و حفظ حریم خصوصی است تا آن جا که می‌فرماید: «مؤمن به کمال واقعی نمی‌رسد مگر اینکه دارای ۳ خصلت شود: ۱- سنتی از خدایش شود ۲- دارای سنتی از رسول خدا شود ۳- دارای سنتی از ولی خود (امامان) گردد اما سنت خدایش پرده پوشی است. سنت رسول اکرم مدارا کردن با مردم است و سنت ولی خدا صبر و استقامت در برابر حوادث تلخ است» (عبدوس و اشتهاردی، ۱۳۸۳).

از آن جایی که یکی از صفات خداوند ستارالعیوب بودن است و همواره از بابت لطف و کرم خویش عیوب و گناهان و کوتاهی‌های بندگان (در امر بندگی) خویش را می‌آمرزد لذا بنده نیز باید از این دریای احسان الهی درس بزرگ اخلاقی را بیاموزد و در زندگی‌اش به کار بندد و پرده پوشی از سنت

خدا که از جمله صفات مؤمن حقیقی نیز هست را سرلوحه‌ی کار خویش قرار دهد. امام رضا (ع) همچنین می‌فرماید:

«لم یخنک الامین و لکن ائتمنت الخائن». امین به تو خیانت نکرد بلکه تو خائن را امین دانستی. (حائری کرمانی، ۱۳۸۶).

امام رضا (ع) خود به عنوان فردی امین و امانت دار بوده‌اند و دیگران را نیز توصیه و تشویق به این امر می‌نموده‌اند. بنابراین اگر این امر در جامعه و در بین مردم درونی شود حس اعتقاد به نفس در بین تمامی مردم در جامعه برقرار می‌شود (میرمحمدی، ۱۳۹۰).

بحث و نتیجه گیری:

افزایش روزافزون استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات تحولی عظیم را در تمام حوزه‌ها و از همه مهم‌تر حوزه آموزش و یادگیری نوید می‌دهد. در دهه‌های اخیر رویکردهای سنتی یادگیری با ظهور فناوری‌های جدید یادگیری نظیر چندرسانه‌ای‌ها، فرا رسانه‌ها و ارتباطات از راه دور دستخوش تغییرات اساسی شده است. امروزه در بیشتر کشورها اقدامات بسیاری برای استفاده از فناوری‌های نوین در امر آموزش ویژه انجام شده است (اسپاروهاک و هیلد، ۲۰۰۷، ترجمه زارعی زوارکی و لایتی، ۱۳۹۴). از طرفی در عصری زندگی می‌کنیم که انحطاط اخلاقی زیادی گریبانگیر جوامع شده و از سویی در اثر پیشرفت صنعت و فناوری و ارتباطات نزدیک ملت‌ها همه چیز در همه جا در دسترس همه کس قرار گرفته است. به همین دلیل مفسد اخلاقی نیز گسترش پیدا کرده و مرزها را در هم شکسته است (باقری، ۱۳۹۰، ۶۰). به همین دلیل و تا اقصی نقاط جهان پیش رفته تا آنجا که صدای بنیانگذاران مفسد اخلاقی نیز در آمده است. بی‌اعتنایی به ارزش‌های اخلاقی و کمرنگ شدن آن در تربیت نسل جدید نیز به چشم می‌خورد و یکی از مهمترین دلایل این معضلات، نپرداختن متفکران و اندیشمندان تعلیم و تربیت به مسائل ارزشی و اخلاقی است (صمدی، دوایی و اقبالیان، ۱۳۹۱). بی‌توجهی به ارزش‌های اصیل اخلاقی و تهذیب و تزکیه نفس، موجب تسلط تمایلات و غرایز مادی یا به عبارت دیگر، نفسانیات (نفس اماره) بر انسان می‌شود. لذا یکی از این اجتماعات گروهی، شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌باشند که در آن گروهی با یکدیگر به بحث و تبادل نظر می‌پردازند. در شبکه‌های مجازی، فقدان هویت فیزیکی که به معنای ناشناختگی یا برخورداری از نام مستعار بود، چالش‌های تازه‌ای حول موضوع‌هایی چون: هویت شخصی، رفتار و مسؤولیت اجتماعی پدید آورد. از این رو، در دهه‌های اخیر حوزه‌های تحقیقاتی و به‌منظور تحلیل، «اخلاق فناوری» مطالعاتی با عنوان مدیریت و

هدایت دامنه فراگیری از موضوعها و مسائل اخلاقی ناشی از رشد و توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات شکل گرفته است (چاوشی، حسینعلی و ثقه الاسلامی ۱۳۹۴). اخلاق، جمع خلق است به معنای نیروی درونی انسان که با چشم باطنی درک می‌شود. خلق صفت نفسانی راسخ و استوار است که افعال متناسب با آن بیدرنگ صورت می‌گیرد و این صفت راسخ درونی اگر متناسب با خود ملکوتی باشد، فضیلت، و اگر متناسب با خود حیوانی باشد، رذیلت نامیده می‌شود. اخلاق حالت و صفت راسخ نفسانی اعم از خوب یا بد، صفت برای افعال اختیاری انسان، صفت برای رفتار متناسب با خود ملکوتی است. علم اخلاق هم علمی است که صفات نفسانی خوب و بد و اعمال و رفتار اختیاری متناسب با آنها را معرفی می‌کند و شیوه کسب صفات خوب و انجام دادن افعال پسندیده و دوری از صفات نفسانی و افعال بد را نشان می‌دهد. ((نراقی، بی تا به نقل از سلحشوری، ۱۳۹۰).

از طرفی اهمیت اخلاق و تربیت اخلاقی به اسلام و جوامع اسلامی اختصاص ندارد. تجربه نشان داده است که انسان، خواه به دینی آسمانی متدین باشد یا نباشد، هیچ گاه حتی در دوره مدرن و پسا مدرن از تربیت اخلاقی بی نیاز نیست. در دوران معاصر در کشورهای غربی به دنبال پیشرفتهایی که در زمینه علوم تجربی به دست آمد بتدریج اصول اخلاقی و توجه به فضایل و به دنبال آن توجه به تربیت اخلاقی، کمرنگ شده است. (صمدی، دوایی، اقبالیان، ۱۳۹۱). اسلام به عنوان دینی همه جانبه و چند بعدی، اساس و مبانی تربیت اخلاقی خود را بر پایه اعتقاد و ایمان به ذات اقدس خداوندی قرار داده و اصلاح اخلاقی انسانها و مبارزه با مفسدات اخلاقی را از مهمترین اهداف پیامبران بر شمرده است (بناری، ۱۳۷۹). بنابراین چنانچه مبانی و اصول تربیت از آموزه‌های والای امام رضا (ع) بدرستی تحلیل و تبیین شود، می‌تواند مناسبترین نمونه برای عملکردهای تربیتی جامعه اسلامی ما تلقی شود. با دقت و تأمل در احادیث و روایات بسیاری که از سیره و سنت نبوی به دست ما رسیده است، می‌توان به استخراج مبانی و اصول مناسبی برای حضور در شبکه‌های اجتماعی برای آموزش اخلاق فناوری اقدام کرد.

با توجه به فاصله‌ی بسیار طولانی که جامعه‌ی امروزی با عصر رسالت و امامت ائمه اطهار (ع) دارد ضرورت یادآوری و بررسی سیره‌ی عملی و رفتاری آنها در ادوار مختلف زندگی آن بزرگواران امری اجتناب ناپذیر است. امام رضا (ع) در جایی که مربوط به شخص خودشان بود بزرگترین گذشت‌ها، عالی‌ترین ایثارها و بیشترین محبت را نسبت به دیگران داشتند. رفتار عملی امام رضا علیه السلام نشانه انسانی کامل و نمونه است که هیچ علاقه‌ای به دنیا و ظواهر آن ندارد. اگر فردی حتی کوچک‌ترین خدمتی برای امام رضا علیه السلام انجام می‌داد، ایشان نهایت تشکر و قدردانی را به جا می‌آوردند و

حتماً خدمت آن فرد را جبران می‌نمودند. آن حضرت به مستضعفان و گرفتاران توجه خاصی می‌کردند، اگر آنها گرفتاری و ناراحتی داشتند، سعی می‌کردند مشکل آنان را حل کنند. زیاد بودند افرادی که در سایه یاری رسانی‌های امام علیه السلام به خیری دست یافتند. اگر فردی حتی کوچک‌ترین خدمتی برای امام رضا علیه السلام انجام می‌داد، ایشان نهایت تشکر و قدردانی را به جا می‌آوردند و حتماً خدمت آن فرد را جبران می‌نمودند. آن حضرت به مستضعفان و گرفتاران توجه خاصی می‌کردند، اگر آنها گرفتاری و ناراحتی داشتند، سعی می‌کردند مشکل آنان را حل کنند. زیاد بودند افرادی که در سایه یاری رسانی‌های امام علیه السلام به خیری دست یافتند.

امام رضا علیه السلام با مردم نشست و برخاست داشتند و در تعاملات اجتماعی به نیکوترین صورت با آنان برخورد می‌نمودند. این سیره چنان نیکو بود که با الگو قرار دادن آنان ما می‌توانیم روش صحیح برخورد اسلامی با افراد گوناگون را بیاموزیم. برای نمونه امام رضا (ع) اصل حاکم بر معاشرت اجتماعی را اینگونه معرفی می‌کند: در مراعات حقوق و اخلاق و آداب معاشرت با مردم چنان رفتار نمایی که دوست داری آن طور با تو رفتار نمایند (عطاردی قوچانی، ۱۳۸۷). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که با تکیه بر آموزه‌های اخلاقی رضوی در شبکه‌های اجتماعی مجازی و به طور کلی محیط‌های مبتنی بر فناوری، می‌توان تا حدودی از رفتارهای ضد اخلاقی در این محیط‌ها کاهش داد و در عین حال از توانایی‌های شبکه‌های اجتماعی بهره‌مند شد.

منابع:

- اسپاروهاک، آنی و هیلد، یسانی. (۲۰۰۷). فناوری اطلاعات و ارتباطات و نیازهای آموزشی ویژه ه ترجمه اسماعیل زارعی زوارکی و الهه ولایتی. (۱۳۹۲). تهران: آوای نور.
- باقری، خسرو (۱۳۹۰). نگاهی دوباره بر تربیت اسلامی، جلد ۲، تهران: انتشارات مدرسه.
- بهشتی، سعید و رشیدی، شیرین. (۱۳۹۲). اصول تربیت عقلانی بر مبنای سخنان امام رضا علیه السلام. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۱(۱۸). ۶۷-۵۱.
- پوری، احسان. (۱۳۸۹). بررسی نقش و تأثیر فیس بوک بر شکل گیری شبکه‌های اجتماعی از دیدگاه متخصصان. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- تفه الاسلامی، علی رضا؛ اکبری، مجید؛ جوادی، محسن (۱۳۹۳). اخلاق فناوری اطلاعات مبتنی بر رهیافت موجیت گرایی فناورانه. اخلاق در علوم و فناوری. سال نهم - شماره ۴، ۱ - ۱۰.
- چاوشی روح اله؛ رحمتی، حسینعلی؛ تفه الاسلامی، علیرضا. (۱۳۹۴). ملاحظات اخلاقی درباره فناوری اطلاعات و ارتباطات. ۱ (۱): ۱۶۴-۱۸۸.
- خاقانی زاده، مرتضی و ملکی، حسن و عباسی، محمود (۱۳۸۹). "ضرورت طراحی الگویی برای برنامه درسی اخلاق پزشکی"، فصل نامه‌ی راهبردهای آموزشی. ۳
- حسینی، محمد مصطفی. (۱۳۸۹). مدیریت در شبکه‌های اجتماعی. ره/آورد نور، ۴۹-۴۰.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۶). حکمت‌ها و اندرزها. انتشارات صدرا.
- راغب اصفهانی. حسین (۱۳۷۵). المفردات فی الفاظ القرآن. انتشارات مرتضوی.
- زارعی زوارکی، اسماعیل و قربانی، حمید رضا. (۱۳۹۴). تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی بر یادگیری زبان انگلیسی دانش‌آموزان. فصلنامه فناوری آموزش و یادگیری. دوره ۱، شماره ۳، ۲۳-۳۶
- زارعی سبزواری، عباسعلی. (۱۳۹۱). سیره علمی و عملی امام رضا (ع). مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- زارعی زوارکی، اسماعیل؛ مؤمنی، اکبر و قاسم تبار، عبدالله. (۱۳۹۲). مبانی نظری و علمی کاربرد اینترنت در فرآیند تدریس و یادگیری. تهران: آوای نور.

سبحانی نژاد، مهدی؛ فقیهی، علینقی؛ نجفی، حسن (۱۳۹۴). تجربه زیسته متخصصین تعلیم و تربیت از راهکارهای گسترش رفتار اخلاقی زمینه ساز ظهور در برنامه‌های درسی دانشگاهی. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۲۶: ۳۷-۵۸.

سلحشوری، احمد. (۱۳۹۰). حدود و ثغور تربیت اخلاقی، تربیت معنوی و تربیت دینی. رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. ۲، ۴۱-۵۶.

سید علوی. سید ابرهیم (۱۳۷۸). نماز در قرآن، تهران، نشر مطهر، چاپ اول.

صمدی، معصومه؛ دوایی، مهدی و اقبالیان، طاهره. (۱۳۹۱). مبانی، اصول و روشهای تربیت اخلاقی عابدی، رها. (۱۳۹۴). طراحی شبکه‌های اجتماعی مجازی جهت تضعیف رفتارهای ضد اجتماع موجود در محیط بر خط. همایش ملی شبکه‌های اجتماعی مجازی: بستری برای آموزش و یادگیری. دانشگاه علامه طباطبایی.

عزیزالله عطاردی قوچانی (۱۳۸۷). راویان امام رضا علیه السلام در مسندالرضا. قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان.

عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰). تفسیر عیاشی. تهران: مکتبه العلیمه الاسلامیه.

مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۴). اخلاق در قرآن. انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره).

قمی، شیخ عباس (۱۳۷۳). منتهی الآمال. انتشارات هجرت.

میرمحمدی، فریده. (۱۳۹۰). اخلاق اجتماعی از منظر امام رضا (ع). مجله رشد آموزش اجتماعی. ۱۵(۱)، ۱۴-۱۷.

حائری کرمانی، حسین. (۱۳۸۶). هشتاد و هشت کلام از هشتمین امام (حضرت علی بن موسی الرضا) به هشت زبان. بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.

Annas j. (1991). Ethics and morality. Encyclopedia of ethic, 1; 329-31.

Baran, B. (2010). Facebook as a formal instructional environment. *British Journal of Education*, 146-149.

Bosch, T., & Preez, A. (2009). Using online social networking for teaching and learning: Facebook use at the University of Cape. *South African Journal for Communication Theory and Research*, 200-285.

- Brandstrom, Camilla (2011). Using the internet in education- strengths and weaknesses. Queens University
- Gulbaharm Y. (2014). Current State of Usage of Social Media for Education: Case of Turkey. *Journal of social media Studies*, 1(1), 53-69.
- Kietzmann, J, Hermkens, K, McCarthy, I, & Silvestre, B. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizon*. 54(3), 241-251.
- Krämer, N., & Winter, S. (2008). The Relationship of Self-Esteem, Extraversion, Self-Efficacy, and Self-Presentation Within Social Networking Sites. *Journal of Media Psychology*, 20(3), 106-116.
- Li, Yan., Yingju, Yan, Qiang, Deng, Robert, H. (2015). Privacy leakage analysis in online social networks. *Research Collection School Of Information Systems*. 49, 239-254.
- Prez, T., & Araiza, M. (2013). Using facebook for learning: a case study on the perception of students in higher education. *Social and Behavioral Sciences*, 3259-3267.
- Roblyer, M., McDaniel, M., Webb, M., Herman, J., & Witty, J. (2010). Findings on Facebook in higher education: A comparison of college faculty and student uses and perceptions of social networking sites. *The Internet and Higher Education*, 134-140.
- Selwyn, N. (2009). Faceworking: exploring students' education related use of Facebook. *Learning, Media and Technology*, 157-174.
- Sponcil, M., & Gitimu, P. (2013). Use of Social Media by college students: Relationship to communication and self-concept. *Journal of Technology Research*, 4, 1-13.
- Tadeu, P., & Joana, L. (2014). Social network in education: a mathematical pilot test. *Social and Behavioral Sciences*, 2409-2418.
- Wang, Q., & Woo, H. (2008). *New Educational Technology*. New York: Nova Science Publishers, 183-199.
- Young, K. (2011). ties, social networks and the facebook experience. *International Journal of Emerging Technologies and Society*, 20-34.